

hiányra, amely a modern kor jellemzője. (E témakörben idézhetnénk Németh egyik tanulmányát, A „vallásos” nevelésről címűt.)

Mindezekből fakad, hogy a *Mester és tanítványa* vége felé Péter helyzete egyáltalán nem stabilizálódik. Ekkortól számíthatjuk Tatár Zsiga kudarcos sorsát is, azét az emberét, aki közvetített Péter és Barbián között. És ekkortól lesz rokonszenves és szánalmas ez a sors a fiúnak, aki valóban vonzódik az ilyen sorsú emberek iránt. Ekkor jut eszébe Bögözi: „Két gyűlöletbe fordult szerelmes: ezek egyengették az ő útját Barbián felé. Egy diák s egy barát, akik talán sosem gyógyulnak ki abból, hogy ehhez az emberhez közeljutottak.” Barbián és Tatár megromlott viszonya kétségtelenül módosítja Péter érzéseit is a tanár iránt. Fölmerül benne saját, hasonló kudarcának lehetősége, melyre az újságíró utal.

Másfelől vitathatatlan, hogy a mű eme pontján Jó Péter eszmealkotási folyamata minden korábbinál magasabb szinten áll. Elérkezik ahhoz a fontos fölismeréshez, hogy „saját magában keresse a fogódzót, a bizonyosságot. A bensőben elérni, az egyedi változatban azt, ami megnyugtatóan állandó és közös.” (Bata Imre.) Személyiségének egyéb köreit persze más hatások is hatalmukba kerítik. A *másik mester* című fejezet erről szól.

ÁGH ATTILA

Az eltékozolt hatvanas évek

Manapság az ÉS-től a Históriaig, szinte mindenütt, a hatvanas évekre emlékeznek. A hatvanas évtized, ha nem is volt olyan ígézetesen szép, ahogy Papp Zsolt viszontlátja, de *ígéretes* volt, s talán mégiscsak ez az, ami jobban megszépíti, mint az a szimpla generációs tény, hogy akkor voltunk fiatalok. Maga a történelem volt ugyanis fiatalos és dinamikus, s amikor a hetvenes évek elején, úgy 1971—1972 körül a reform elleni támadások nagy hűhójával véget ért, nemcsak a mi fiatalságunk röppen el. Jól érzékeli ezt a mi generációnk, a mai negyvenesek középnemzedéke tagjaként Glatz Ferenc is, amikor így sóhajt fel: „Azok a hatvanas évek! Válságot érzékelő társadalom fordul ilyen egyenes kíváncsisággal a »hogyan jutottunk ide« kérdéshez.” És tényleg, hogyan?

Az bizonyos, hogy a mai középnemzedékből nem lett Nagy Generáció. Ahhoz a hatvanas éveknek folytatódni és az akkori fiataloknak az akkori feladatokhoz felnőni kellett volna. Nem így történt. A hatvanas évek egy nagy kísérlet volt és egy epizód maradt, a hatvanas évek nagy lehetőségét eltékoztuk. A hatvanas évek számunkra a felszabadulás élményét, a megfiatalodó szocializmust és az „újraolvasható” marxizmust jelentették, s most már végérvényesen jelképpé, fogalommá váltak, az elmulasztott lehetőségek, a megtorpant dinamika, a „régis szép idők” szimbólumává.

Elveszett-e ez a negyedszázad? Ezt végső soron a nyolcvanas, de még inkább a kilencvenes évek fogják eldönteni. De éppenséggel a mai húszévesek érdekében érdemes újragondolni az egészet. Annál is inkább, mert mások is

ezt teszik, „odaátról”, azok, akik utolsó lehetőségünként vidáman temetik a hatvanas éveket, a megújítható marxizmust és szocializmust. A nosztalgikusan megírt és az általam nosztalgikusan elolvasott újabb magyar publikációk után teljes megdöbbenésként ért Roger Scruton londoni professzornak, a *The Times* kolumnistájának *Thinkers of the New Left* (Az Új Baloldal gondolkodói) című sikerkönyve, amelyben ujjongva és szitkozódva, kéjelegve és átkozódva temeti a hatvanas éveket. Scruton professzor lelkesen vállalkozott a marxizmus és a szocializmus nekrológiájának megírására, amely neki az Új Baloldal kísértetjárásaként okozott gondot Andersontól Althusserig, s az örökifjú Gramscitól az „öreg” Lukácsig. Szent isten, hát már itt tartanánk? S ha mégsem, akkor is velünk marad a kínzó beismerés, valóban a hatvanas években voltunk a csúcson, s aztán jött a hetvenes évek középetől mind nyilvánvalóbban a megtorpanás. Ezért olyan nehéz egy angol neokonzervatív professzor nekrológiát egy kézlegyintéssel elintézni, bele kell nézni abba a torz tükörbe, ahol azok számára mutatkozunk meg, akik nagyon kevésbé szeretnek bennünket.

IN MEMORIAM NEW LEFT

1960-ban alapították a *New Left Review* című kiadványt, a nyugat-európai Új Baloldal reprezentatív orgánumát, amely először Stuart Hall, majd Perry Anderson szerkesztésében jelent meg. Akárhogy is forgatjuk a dolgot, ez a lap rengeteget tett a marxizmus megújításáért és elterjesztéséért, a nemzetközi marxizmus vitáinak és új irányainak, főleg a demokratizálásnak, megszervezéséért. Korántsem meglepő tehát, hogy Scruton professzornak a hatvanas évek szellemét ez a lap jelenti, s szellemidézésében a lap főszerkesztője, Anderson a „főördög”, azaz Lucifer. A konzervatívok szempontjából a hatvanas évtized volt a mélypont a társadalmi és a tudományos életben egyaránt, s nemcsak Angliában, hanem Nyugat-Európa-szerte. Nem csoda tehát, hogy Scruton ilyen egzakt tudományos terminusokban fejezi ki csodálatát az Új Baloldal iránt: „A frusztráció, a gyűlölet, a csömör és az elégedetlenség világának keresése volt az Új Baloldal jellemzője”. A kor marxistái, az úgynevezett neomarxisták sarlatánok a tudományban, és dogmatikusok a fennálló társadalom ellenségeként, s lapjuk azoknak íródott, akik annak „morális sötétségét” a magukénak vallották.

Scruton persze a maga szemleútján nem mulasztja el a tudományos analízis összes kötelező tesztkérdését feltenni. Mi az oka az Új Baloldal széles társadalmi hatásnak a hatvanas években, hiszen Marxot számtalanszor és teljesen megcáfolták már (újkeletűen Popper, Hayek és Aron)? A válasz igazán szociológiai mélységű; az összes neomarxista gondolkodó — ahogy maga Marx, Engels és Lenin is — az uralkodó elit szökevénye, az egész neomarxizmus az ő passziójuk, helyesebben szólva perverziójuk, vagyis tulajdonképpen gusztustalan bomlástermék. A társadalmi uralkodó elit egyes nagytehetségű gondolkodói (itt főleg angol honfitársaira gondol) és szorgalmas, ámde gonosz mesteremberei (ez a megtiszteltetés főleg a külföldiekre vonatkozik Sartre-tól Lukácsig) a nevükkel és munkásságukkal hitelt adtak az egyébként régen letűnt marxista-szocialista eszméknek, s ezért Scruton szerint nem is vitatkozni kell eszméikkel, hanem elegendő tiszta szívvel erkölcsileg elítélni, tisztes polgárhoz méltó utálattal kezelni őket. A jövő történése megdöbbenéssel és értetlenül fogja szemlélni a hatvanas éveket, s nem lesz képes megérteni — aggódik Scruton —, hogy egy Althusser vagy

Habermas hogyan voltak képesek ezek és ezek érdeklődését magukra vonni, egyetemi kurzusok kötelező olvasmányává válni és a fiatal nemzedék szívét megdobogtatni. Maga is mentegetőzni kényszerül, hogy az Új Baloldal 14 vezető alakját nem tehetségük, hanem befolyásuk alapján válogatta össze, nyilván a „jövő történézésének” tett szívesség végett. S újólág mentegetőzni kényszerül az olvasó előtt azzal is, hogy úgymond a hatvanas éveket tárgyalva a marxisták intellektuális sivatagának terméketlen földjeit kell bejárja velük, de azt reméli, hogy ezzel legalább megóvja őket attól az intellektuális kínzástól — megadva nekik a szellemileg lakatlan vidékek térképét —, amelyet a marxista munkák elolvasása jelent. Nos, szép.

De szociológiát azért nyújt szerzőnk, mármint ami az elit elemzését illeti, hiszen megszokott, hogy a „papa fiai” a rossz lelkiismerettől hajtatva rátámadnak a saját osztályukra, de az is, hogy ezek a tékozló fiúk előbb-utóbb megtérnek. Ezért még az angol uralkodóosztály gyermekeiként kezelve őket, atyai szive a leginkább P. Anderson, E. P. Thompson és R. Williams iránt engedékeny és megbocsátó, hiszen a legjobb angol elit-nevelést kapták, nem véletlen, hogy még „azoknál” is ők vitték a legtöbbre. De a külföldieknek aztán nincs kegyelem! Lukács, aki még a hatvanas években is csak „régikommunista hazugságokat” ismételt, jobban tenné, ha saját magát gyűlölné, hiszen egész életében az maradt, aki eredetileg volt: a „Habsburg burzsoázia reprezentatív szörnyalakja” (monster). Sartre sem jár sokkal jobban „báró” Lukácsnál, az ördögi rosszindulat jegyében látjuk viszont egész munkásságát. Ez a „szociológia” persze akár becsületsértésnek és inszINUÁCIÓNAK is nevezhető lenne, mert míg Galbraith csak egy parazita értelmiségi, addig Althusser már egy olyan dühöngő örült, aki a „revizionizmussal való vitában” megfojtja a feleségét, Foucault-nak pedig nyilván egy szava se igaz, mert a férfiakat szerette. Ehhez képest már igazán semmiség, hogy Marxot „gyerekes fantázia” jellemezte és Lenin „egy utazgató gentleman” volt. Nehéz persze ezeket a dolgokat szenvedélymentesen és undor nélkül olvasni, de — amint a szerző a könyv zárószóiban írja — eme perverziók feletti kétségbeesésében kénytelen volt túllépni az „irodalmi udvariasság” kötelező kereteit. Hát ennyi legalább igaz, s az embernek az jut eszébe: hál’ istennek mi már nem írunk így!

De miért érdemes ezzel gyötörni magunkat? Az egészet elintézhethetnénk azzal, amit Hegel az inas vagy a komornyik filozófiájának nevezett: az inas csak az apróbb-nagyobb emberi gyengeségek felől látja gazdáját, s ez számára eltakarja annak világtörténelmi szerepét. Scruton könyve időnként szellemes és érdekes, néha érvelő, de inkább ledorongoló, s általában bántóan felületes és a hozzá nem értésével szinte kérkedő. A lényeg és a jelenség megkülönböztetését undorral elutasítja. Ami van, az van, és csak az van. Az ár tehát az isten és Hayek az ő prófétája. Ami ennél mélyebb és németes-dialektikus furfang sejthető mögötte, az nagyon keményen megkapja a magáét Scruton professzortól, legyen az akár amerikai szociológia vagy angol esztétika. Nem jár sokkal jobban Eisenhower elnök sem, hiszen a katonai-ipari komplexum elve nem volt egyéb, mint az ő „ajándéka a szovjet propagandának”. Ez nem az angol professzorok megszokott stílusa, s korábbi műveiben Scrutoné sem ez, hiszen ezzel Angliában nem lehetett tudományos presztizst szerezni. A borzalmas az, hogy a nyolcvanas években van ilyen tömegigény „odaát”, rögtön említésre kívánkoznak például Franciaországból Jean-François Revel és Jacques Ellul munkái is, akik ugyancsak hivatásos nekrológ-írók, de enélkül a tömegigény nélkül Reagan elnök beszédei

sem érthetőek a gonosz birodalmáról meg a történelem szemétdombjáról. Azokban a régi szép időkben, a hatvanas években, ilyen olcsó káröröm azért elképzelhetetlen lett volna.

MIÉRT FÁJNAK A HATVANAS ÉVEK?

A megrokkantak szerint a levágott végtag is fáj. Együttmarad az emberrel, jelzi az időváltozást, és a hiánya több mint megfosztottság, hiszen nincs valami, aminek lennie kellene. Így van velünk a hatvanas évtized is, fájón és emlékeztetőn.

A História 1986/5—6. számában úgy döntött, hogy a hatvanas évtized már 1968-ban véget ért, bár másfelől Glatz Ferenc szerint ma is tart, hiszen „a reform körüli huzavona szakaszait éljük 1953-tól máig.” De mennyire nem mindegy, hogy kinek állt ez a huzavona, a reformpártiaknak vagy a reformelleneseknek! Ezért nyilván Baló György beszélgetőpartnereinek van igazuk a Mozgó Világ 1986/11. számában, akik — bár különböző hangsúlyokkal — a hetvenes évek elejére teszik a fordulópontot, ahol maga Glatz is megmerevedést lát. Hogy mikor volt vége a hatvanas éveknek, az éppenséggel a „hogyan jutottunk ide” kérdésselvetése szempontjából fontos számunkra. Bognár József újólág figyelmeztet itt, hogy a reform továbbvitele, azaz külgazdasági stratégia kidolgozása, a „menekülés előre” koncepció vállalása esetén, nem került volna uralkodó pozícióba nálunk az a „naivitás”, hogy „bennünket nem zavar a tőkés világgazdaság válsága”. Baló György, aki kérdez és összefoglal, „a '70-es évek eleji megtorpanásnak, megfékezésnek, megállásnak, visszarendeződésnek vagy nem tudom, minek nevezzek” fordulat okairól faggatja a beszélgetés résztvevőit, akik újra meg újra ezt az elszalasztott lehetőséget nem önmagában véve vizsgálják, hanem a hetvenes évek közepének globális válsága szempontjából. Inkább kimondva mint sugallva, hogy nem itt tartanánk, ha *éppen akkor* nem torpannak meg a reformfolyamatok Magyarországon. Kettős gond ez, nagyon is az. Belső dinamikánk, társadalmi-politikai rendszerünk innovációjának és világgazdasági-világrendszerbeli alkalmazkodásunknak kettős keresztje.

Bihari Mihály a beszélgetésben nem a külgazdasági stratégiák, hanem politológusként a belső fejlődés ellentmondásai felől közelít a hetvenes évek elejének töréséhez. Az első reformerek szerinte még természetesnek tartották a gazdasági reformnak társadalmi és politikai intézményi reformként való továbbvitelét, később azonban az vált elfogadottá, hogy „a politikai struktúra és a többi szféra alapvetően változatlan marad...”, hogy a politikai intézmények rendszere, a politikai struktúra nem igényel változtatást, ezen a területen legföljebb kisebb mértékű korszerűsítésre van szükség”, vagyis „Az egyik hátráltató tényező a politikai vezetés kontinuitás-komplexusa.” Így értek véget a hatvanas évek a kontinuitás jegyében az alapvetően megváltozott világban, a hetvenes évek utóbb kedvezőtlennek minősített nemzetközi körülményei között, pedig azok éppen a fejlődés ígérését, kihívását, kényszerét hozták magukkal.

Glatz a Históriaiban Jegyzetlapok a „hatvanas évekről” alcímmel jelzett írásában a magyar reformpolitika szocialista-nemzetközi elszigeteltségében látja annak „prakticizmusa” okát, s úgy teszi fel a kérdést, hogy „Vajon nem ez az ideológiátlanság a magyar reform legnagyobb belső gyengéje?” és kérdésekben megfogalmazott válaszában a „tisztázó vitákra képtelenségünk” a

végző. A reform felemássága térben (az egyéb társadalmi területeken való előrelépés hiánya vagy ellentmondásossága) és időben (a nekibuzdulások ciklikussága) már régóta kísérti a magyar közgondolkodást. Gyanítható azonban, hogy nem vitáink és egész társadalomtudományunk megtorpanásából vagy korlátaiból vezethető le a reformfolyamat megtorpanása és széles társadalmi kibontakozásának hiánya, hanem viszont. Meddő vitáink korjelenségek, a valószínű előrehaladás zavarainak kísérőjelenségei és kompenzativ mechanizmusai. Brend T. Ivántól újólaj megtudjuk, hogy a hatvanas évek gazdaságpolitikája nem jelentett elég mély változást az ötvenes évekhez képest a feldolgozóipar modernizálásában, s ez továbbgyűrűzött a társadalmi mechanizmus egész innovációjának lelassulására. Szóval azok a hatvanas évek sem voltak olyan felhőtlenek, a stabilitás-kontinuitás tendenciájának felülkerekedésével bennünk rejtettek a hetvenes évek is.

A zavart, reménykedő, feszültségekkel terhes hatvanas évek után ez volt igazán a boldog évtized! A nem alkalmazkodás, mégis gyarapodás boldog szakutcája volt, akkor is, ha a szakutca vége csak 1978-ban látszódtott és a vidám-felelőtlen hetvenes évek ezzel átváltottak a szigorú-szomorú nyolcvanas évekbe. Talán mégiscsak jobb volt a hatvanas években felnevelkedni, mint manapság a nyolcvanas években. Ki tudja miben hisznek a mai húszévesek? Abban és úgy, ahogy mi hittünk a hatvanas évek elején, már nehéz lenne hinni a szocializáció mindig is válságokkal terhes időszakában a mai huszonéves fiatalnak, de nagyon keveset nyújtunk manapság helyette, mert a szocializmusképünk modernizációjával még jobban megkéstünk, mint a termékszerkezetünk átalakításával. Mégis, talán a nagyobb feladat mozgósító hatása megteremti számukra a célokat és a kapaszkodókat. Javíthatatlan, makacs és állandóan tévedő optimista vagyok a hatvanas évekből. Tudom azt is, hogy üzenetünket legfeljebb „Egy dinoszaurusz emlékiratai” jegyében fogadják el a mai húszévesek. Mégis azt kívánom nekik, mindnyájunk érdekében, legyen belőlük végre az a Nagy Generáció, amelyet tőlünk elvettek az eltékozott hatvanas évek.